

MOCSÁR GÁBOR

Megítélés kérdése?

SZUBJEKTÍV SOROK A HETVENÉVES DARVAS JÓZSEFRŐL

Első — de még nem a megismerkedő — találkozásunk meglehetősen viharos időszakban történt. 1954. november közepe lehetett, dolgom akadt a Szabad Nép főszerkesztőjének titkári előszobájában s egy zömök, őszülő hajú férfit pillantottam meg, amint földre csüggesztett fejjel, gondterhelten alá s fel járkál. Várva — akár-csak én —, amíg bejuthat a főszerkesztőhöz. Ezen egy kicsit meghökkenem, mert azonnal felismertem: ez Darvas József népművelésügyi miniszter, s íme, várja, hogy a főszerkesztő elé kerülhessem. „Előszobázik.” Egy miniszter! (Ide zárójeles megjegyzés következik: nem tudom, pontosan jelöltem-e meg akkori funkcióját, mert a szóban forgó minisztériumot azelőtt is, azóta is annyiszor keresztelték és szervezték át meg át; hol kettéválasztották, hol összevonták, úgyhogy ma sem vagyok biztos az elnevezésében; úgy látszik, ez a minisztérium nehezen találja meg a nevét az utóbbi évtizedekben, hogy a helyéről most ne is beszéljünk.) A következő vasárnap, november 21-én aztán kiderült, mire várt ott Darvas és miért volt annyira gondterhelt. Azon a napon ugyanis megjelent „A túllicitálásról” című cikke, hallatlan viharokat keltve az akkori politizáló magyar közvéleményben. A gondterheltség oka már az indító mondatból kiderült: „Nagy belső feszültség, belső izgalom és elégedetlenség adta kezembe a tollat...”

Ez a belső feszültség, izgalom és nyugtalanság átragadt a cikk olvasóira is. Magára a szerkesztőségre is. Hétfőn bementem a helyettes főszerkesztőhöz. Hárman vitatkoztak a szobában. Mindhárman a szerkesztő bizottság tagjai, tehát főnökeim. Rámroffentek: „Olvastad Darvas cikkét? Mi a véleményed róla?” Háát — vonakodtam az egyenes választól, „Ocsmány cikk... Ocsmány cikk...” — vágta el a tévovázásomat a helyettes főszerkesztő, akiről tudtam, hogy Darvással nemcsak geográfiai, hanem eszmei „forrásvidéküket” tekintve is majdnem földik: mindkettő a Viharsarokból jött, s mindkettő elég korán kommunista lett. Ez is ok a meghökkenésre: épp ő minősíti Darvas cikkét ocsmánynak? Ma már persze semmin sem hökkennék meg, de akkor még oly sok minden érthetetlen és zűrzavaros volt az én szememben, aki nemrég jöttem a szerkesztőségbe, hogy sok mindenem meghökkenem. Például azon is, hogy nemsokára mindhárom említett szerk. biz. tagot — cikcakkos évek! — jobboldali elhajlás miatt leváltották. Azóta ugyan mi lett belőlük? Nincs okom ezt sem elhallgatni: az egyik 56 után a párt egyik újjászervezője, a Politikai Bizottság tagja lett, a másik jelenleg párizsi disszidensként írogatja és olvassa fel a Szabad Európa Rádióban mélabús nyugati leveleit, a harmadik, néhány évi börtön után jelenleg egyik képes hetilapunk vezető szerkesztője. Persze, hogy meghökkenítő idők voltak azok. Szinte máig tartanak.

Mint említettem, Darvas cikke hallatlan vihart és vitát kavart. Elmondhatnám, megírhatnám a magam szavaival is a vita lényegét, de magam sem tudom, hogyan, kezembe mentődött a „túllicitáláshoz” hozzászóló, a szerkesztőséghez írott levelek egy nagy csomó másolata, s úgy gondolom, ezek a levelek hívebben adják vissza az akkori hangulatot. S talán helyes is, hogy belőlük idézek, mert más visszaemlékezésekben, „feldolgozásokban” nem találok nyomát ennek az országos méretű

pro és kontra felzúdulásnak. Pedig roppant módon jellemző az 54—55-ös közhangulatra, a cikcakkos időkre ez a levélcsoport.

Voltak, akik — Darvas cikkének helyeselve — fellelkesültek azon, hogy végre valaki kimondja helyettük is azt, amit a levélírók éreznek: a lapokban, folyóiratokban megjelenő írói, újságírói kritikák meghamisítják, eltorzítják a valóságot: „Szinte ökölbe szorul az ember keze, mikor sokszor oly lekicsinylő hangokat hall, s mindent ami történt, az elkövetett hibák szemszögéből bírálják el” — olvasható az egyik levélben. A másikban: „A hibák túllícitálása egyenes arányban van az eredmények bagatellizálásával, ez talán a legsértőbb, legviszatasztóbb jelenség.” Egy volt középparaszt, akkor éppen tsz-elnök leveléből: „...megmaradtam parasztnak és paraszti szemszögből nézek mindent...” S továbbá: „A sok elhangzott és elhangzó szólamok mind hibákat harsognak, kérdelem én, akkor mi a fenéből épült fel az ország? Sokszor már húzom a nyakam, mikor mondják, nem az jön-e már ki, hogy hiba volt a földosztás, meg a tsz-ek megszervezése is, no meg uram bocsáss, tán még az is, hogy meglett a forint és stabil lett. Nagyon igaza van Darvas Józsefnek, hogy a fürdővízzel kiöntik a gyereket is. Voltak hibák, mi parasztnak éreztük is, és mennyi hiba volt ezer év alatt. És mégis élünk... Ha úgy tudnék írni és gondolkodni, mint Darvas József, jobban megírnám és talán többször is írnék a véleményemről. De mivel a helyesírással is hadilábon állok, meg a fogalmazással is, de vegyék úgy, mintha meg a kettő megvolna bennem. No meg az őszinte, a szívből jövő meggyőződésemmel szoktam megírni, mindig bárkinek.” Egy kommunista asszony levele az akkori Sztálin út 49-ből: „Szörnyű kérdések gyötörték. Minden, amit eddig szentnek tartottunk, amiért elszántan és áldozatosan harcoltunk, hazugság? ...Nem láttam kivezető utat. Azt láttam, hogy sok-sok becsületes elvtársan az elkeseredettség, de legalább bizonytalanság lett úrrá és kommunista-hoz nem illő pesszimizmussal úgy éreztem, hogy terjed, terebélyesedik a fejnélküli szörny, az anarchizmus, hogy táborunk (a szigorúan marxista alapon álló kommunista tábor) állandóan zugorodik és a polgári nézetek újra trónust kaptak. Ebben a hangulatban öröm és vizsgálatos volt számomra a miniszter elvtárs cikke.”

Ez utóbbi levélrészletből talán leginkább kivehető, mi ellen, s miért íródott Darvas cikke. S a levelek jöttek, halmozódtak. Ügyetlenül fogalmazva, olykor egyéni érdektől, sértettségtől sugalmazva; de hát nemcsak olyanok, amelyekből eddig idéztem. Megszéplalt bizony a „másik” oldal is. A levelek stílusáról ma ítélve, ezeket inkább értelmeségek írták. Igen elgondolkodtatók ezek a levelek is. Ellentmondásokat fedeznek fel a cikkben, tiltakoznak a felülről rájuk kényszerített — vagy kényszeríteni akaró — gyámkodás ellen. Egy levél a budapesti ruhagyárból, illetve egy pár mondat a levélből: „...Darvas elvtárs legfőképpen a vezetés lendületét hiányolta. Kinél hiányolta? Más vezetőknél? Azok meg nyilván nála.” Egy budapesti levélíró azért mond ellent, mert Darvas cikkéből a bírálat elnyomásának a veszélyét is kiolvassa: „S ez a veszély nyilván megvan. Pedig aki elolvassa Darvas elvtárs cikkét, és van egy csöpp esze, az láthatja, hogy nem ez volt a szándéka. A veszély mégis fennáll. Azért áll fenn, mert ha ilyen módon írunk cikket — ha még olyan jó és még olyan helyes cikket is — arról, hogy mikor helyes bírálni, mikor nem, hogyan helyes, hogyan nem, abból az olvasók nagy tömegében idővel csupán annyit marad vissza, hogy no, itt megint a körműnkre vertek egy kicsit, hogy hátrább az agarakkal, tehát jó lesz meggondolni azt a bírálatot.” Sőt, egy Ganz-gyári levél kerek perccel kijelenti: „...Darvas elvtárs cikke nem a tisztázódat, hanem a szektások megerősítését eredményezte.” A következő levélíró nem lakáscímeket ír, hanem a telefonszámát adja meg s nyíltan kijelenti: nem ért egyet Darvas cikkével. „Nem értek vele sem egészében, sem részleteiben, s éppen azért nem értek vele egyet, amit Darvas József szavaival is egészen pontosan kifejezhetek. Mert aki nem vak, láthatja: népünkben erős bizakodás él a júniusi politika (az 1953-as júniusi fordulatról van szó, M. G.) iránt s a népnek van igaza. Ezt a hitet, optimizmust kell segíteni tette válni, félretelve a kishitű gáncsoskodást. Nos, Darvas cikke nem ezt a hitet segíti tette válni, hanem olyan rémeket fest a falra, amelyekkel a magyar dolgozók felnőtte vált táborát nem lehet ijesztgetni... A vitacikkeket

nagyon szeretem, de engedje meg nekem Darvas József is, meg más is, hogy pl. Darvas József és Sarkadi Imre vitájáról magam alkossak véleményt magamnak... úgy érzem, itt (Darvas cikkéről szólva, M. G.) már nem vitacikkről van szó, hanem, bocsánat: *tipikus* jelenségről: Darvas Józsefben is, meg a „Szabad Nép”-ben is megvan a hajlandóság rá, hogy a mai magyar felnőtt (nemcsak kiskorú vagy teljeskorú, hanem a munkában, küzdelemben, szenvedések és örömek, remények és csalódások, sikerek és kudarcok, nagy nekilendülések és fájdalmas lezuhanások közepette felnőtt) dolgozókat kiskorúnak tekintse, akinek lépten-nyomon meg kell magyarázni valamit... ha helyeselni mersz egy írónak, aki egy adott dolgról éppen megírja, mi abban a dologban rossz, de nem adagol hozzá bizonyos megnyilvánulású jót is, akkor az íróval együtt túllicítálsz...” stb. stb. Ugyanaz a kilencoldalas levél a vége felé Darvast már nemcsak cikkírói, hanem miniszteri minőségében is célba veszi. Darvast ugyanis — mint írásából kiderül, elszomorította az, hogy a Nemzeti Színház taggyűlésén „... neves művészeink közül néhányan minősíthetetlenül durva hangon támadták, a kispolgári anarchia ismérvét kimerítve bírálták, sőt rágalmazták a minisztérium egyes főosztályait, vezetőit.” Sőt, azt is írja Darvas, hogy „Az írók fontos fórumán könnyedén, egy szó ellenvetés nélkül, sőt nagy tetszéssel elfogadtak egy demagóg javaslatot, amely a színház- és a filmfőosztály megszüntetését követelte”. S mit válaszol erre a levélíró? Röviden összefoglalva: „aki rágalmaz, azt meg kell büntetni, a rágalmazás tényét azonban vizsgálatnak kell bebizonyítania. ... Ilyen pártatlan vizsgálat döntése nélkül neves művészeket rágalmazónak nyilvánítani még egy miniszternek sem volna szabad, vagy inkább egy miniszternek semmiképpen nem.”

Ilyesfajta vihart kavart Darvas cikke — talán az eddig kikapkodott idézetekből is nyilvánvaló, mekkorát. Azóta persze sok idő telt el. Mégsem tartom haszontalannak az akkori állapotok, a közgondolkodás ellentéteinek felidézését, mert ezek a levélrészletek szerintem többet mondanak, mint amit megfogalmaznak. Egy — mai szemmel — talán rég lejárt időszak tanúságtételei ezek a levélrészletek, de szerintem ma sem minden tanulság nélkül olvashatók. Hogy melyik oldalnak volt és lett igaza? Jó szívvel azt mondanám: egyiknek sem. Illetve, ma már ez nem dönthető el, így azt is mondhatnám: mind a kettőnek. Ha Darvas ma élne s feltenném neki a kérdést, bizonyára ő sem tudna — merne — rá határozottan válaszolni, talán elhúzná a száját s szokásos fogalmazásával így felelne: „én erre csak amolyan lutheránus választ tudnék adni: is-is.” Közbejött ugyanis valami; az akkori kritikái fegyvereket felváltották a fegyverek kritikái, jött 56 októbere s minden „átrétegződött”. De aki például most, harminc év múltán nem okul a korábbi tapasztalásokból, azt a történelem még ezután is — akármikor — elbukthatja.

A történelem persze nem ismétlődik pontosan és ugyanúgy, kézbe vehető tanulmányoszerűen, de bizonyos jelenségek mintha újra és újra észlelhetők s tanulmányozhatók lehetnének. Ezt arra mondom, hogy a legutóbb idézett hosszú levél épp a Nemzeti Színházzal kapcsolatban különös dolgokat emlegetett. Egy bekezdést kénytelen vagyok idézni, nemcsak a hitelesség, hanem bizonyos párhuzamok felidézése végett is. Íme: „Azonban van ennek a dolognak egy fontosabb része is: az írók fontos fórumának demagóg javaslata mellett a Magyar Nemzetben, az Irodalmi Újságban, a Művelt Népben több olyan bíráló cikket olvastam, amely drámairodalomunkkal, filmjeinkkel, íróink helyzetével, színházpolitikánkkal foglalkozott. Ezek a cikkek egybehangzóan alátámasztják azt, hogy valami súlyos baj van a Népművelési Minisztérium által, illetve a minisztérium illetékes főosztálya által adott irányítással. Valóban nagyon kevés az eredeti magyar dráma, film, regény, amelyet íróink ma és a máról írnak. Ki és mi az oka ennek a terméketlenségnek? Vajon tényleg igaz volna, hogy nincs elég tehetséges írónk, s akik vannak, nem írnak elég jó mai darabokat? Az az élesség, az a kispolgári anarchia, az a rágalmazó bírálat, amelylyel művészeink és íróink a Népművelési Minisztériumot támadják, egészen másra enged következtetni. Mindenesetre jó volna már egy kicsit jobban sepregetni talán a Népművelési Minisztérium házatáján...” stb. stb. Hol itt a párhuzam a mával? Legyen elég a mai Nemzeti Színház immár botrányosnak mondható ez évi műsor-

tervét megemlíteni, ezzel kapcsolatban Bessenyei Ferenc Tiszatáj-beli interjújára utalni s nem utolsósorban Hubay Miklósnak, az írószövetség új elnökének a magyar dráma ügyében írásban is — szintén a Tiszatájban — megfogalmazott, s az írószövetség közgyűlésén is elmondott szenvedélyes szavait felelőlegesen — előttünk a kétségbe nem vonható, valóban drámai párhuzam. Mintha mégsem tanultunk volna eleget a nem is olyan távoli múltnak ezekből a figyelmeztető jeleiből. De térjünk vissza témánkhoz, magához Darvas Józsefhez.

Megbukott-e Darvas a kötelező újabb vizsgákon? Erről beszélgetve mondta egyik megfontoltan ítélkező irodalmár barátom: „megítélés kérdése”. Kérdezem én viszont: kinél nem megítélés kérdése a viharos történelmi vizsgákon való áteresztés vagy megbuktatás? Forgatagos idöket éltünk át, azóta nemcsak a társadalom „rétegződött” át, hanem eszemei világunk, ítélkezésünk normarendszere is. Amikor az írószövetség aktív elnökeként váratlanul meghalt, egy régebbi, felnagyított fényképét a tanácskozó terem falára kegyelettel kifüggesztették. Néhány éven át nézett le ránk — szinte számonkérően, értelmetlen vitáink közben. Aztán a termet újratapétázták, fényképe a falról minden ceremónia nélkül lekerült — senki nem reklamálta. Minek is? Annyi fénykép, portré „leakasztása” után eggyel több vagy kevesebb, mit számítana. De a gyanú bennem azóta sem szunnyadt el: azt a helyiséget azért tapétázták ki tetszetősebb, korszerűbb, divatosabb csíkokkal, hogy legyen jogcím a fénykép levételére.

Valóban megítélés dolga lenne, a most hetvenéves, tehát nem is olyan öreg Darvas felőli vélekedés? Azt hiszem, erre is a szokott formulája, szavajárása szerint felelne. Vagyis amolyan lutheránus módon: is-is. Ez nem az én gúnyolódásom — ez volt a szavajárása. S talán maga is tudta, hogy ez az önirónia nem csak szójárás dolga. Mennyien ítéltek meg s hányféle oldalról! De erre én azt mondom — nem lutheránuskodva —, hogy aki körül annyiszor csapkoztak, diákkora óta haláláig a villámok, akit annyiszor megpörgetett az élet, aki annyi ellen-szenvet hívott ki maga ellen (hív még ma is), és aki annyi rokonszenvet tudott maga köré kerekíteni (tud ma is), mint ő, abban van valami kemény mag. Valami olyasmi, amit a légörvényekről mondanak: az óriási forgószél legközepében a toll se rezdül, nyugalom van. Megítélés dolga? Hát persze. De a Bibliában mi olvasható? „Ne ítélj, hogy ne ítéltesél.”

Németh László 1943 elején érdekes dolgokat írt — ítélkezőn — Darvas József-ről A népi író című tanulmányában, egy kalap alá véve Darvast és az erdélyi Nagy Istvánt. Miután megállapítja, hogy a „közösségi irodalomra” megvan a hajlam Veres Péterben is, így folytatja: „Másokban — Darvas Józsefben, Nagy Istvánban még inkább. Nos, a hűséget csak dicsérhetjük. A hűség az író számára nemcsak parancs, de ingyen bányabérlet is, anyagbeszerzés.” Majd: „Benne (Darvasban M. G.) van valami hivatalnoki tartás; épp ellentéte a népi írók tehetséges rapszodikusságának... A szociológus olvasó senkiben sem gyönyörködhet jobban. Családtörténetére azt mondja: Igen, ez volt a szegényparasztság számára a fölszabadulás. A preparandiáról szóló regényére vagy tanítós darabjára: igen, ez a népből kinövő tanult ember útja és dilemmája. Megdicséri, hogy ő maga mégsem lett áruló, hisz minduntalan felmutatja az úszópányvát, amelyet a nép vet, alulról, úri vizeken úszkáló gyermekére... Darvas József az első mechanizált népi író. Ezt érezzük aközben is, hogy új regényét olvassuk: a múlt század hatvanas éveinek agrármozgolódásairól szóló Harangos kutat. Hát persze, hogy így szorult ki a nép a birtokszétválás után a magáénak hitt Harangos pusztákról; legutóbb a Falusi krónikában (Veres Péter könyve, M. G.) hallottunk róla.”

Főlényes a hang, csikorgó a dicséret, de számunkra, akik annyi árulásnak voltunk tanúi, csillanjon ki az a néhány szó: mégsem lett áruló. Fontos szavak ezek bizony, nagyon fontosak. S számomra nagyon is nyomatékosak. Nem tudom, megírtam-e már, hisz annyi mindent írt az ember, azt a jelenetet, amikor az anyám elem tartotta az „Egy parasztszalád történetét”, s azt mondta: ez az író ezt a könyvet a mi familiánkról írta, pontosan az igazat írta. De hát azóta annyira

megokosodtunk, hogy úgy tudjuk, az igazság, az igaz kimondása meg a hűség nem esztétikai kategória, a művészet, az irodalom meglehet anélkül is. Az én számomra azonban iskolázatlan anyám „megítélése” nem mellőzhető.

Azt írtam az imént: a forgószél, a tornádó legközepén nyugalom van. Darvasban csakugyan volt valami nyugalom: a biztonságából — mondhatnám: hűségéből — eredt. De ez sem fedti a teljes igazságot. Láttam én néhányszor bizony nyugtalannak, sőt dühödtnek, dühöngőnek is. Különös módon két alkalommal is személyes vonatkozású, vagyis velem kapcsolatos volt a dühöngése. Azért merek róla írni, mert tanúja voltam s azért is, mert elfogult „ítélkezésemet” ez a legtermészetesebb módon utólag is befolyásolja és megérteti. Ezt nem a magam mentésére — elfogultságom megmagyarázása, mentése végett írom. Ezt az elfogultságot mindenki, még a Darvasról ma fanyalogva ítélkező pályatárs is megértheti. Egyik szenvedélyes kitérése: „A kutyaúrstenit, hát azért csináltunk mi nagynehezen, kínos-keservesen 56 után irodalmi konszolidációt, hogy maguk, mert ez az író (vagyis én, M. G.) megírta az igazat a paraszti átszervezésről, mindezt visszacsinálják egy igazságtalan büntetéssel? Újra botrányt akarnak az irodalmi életben?” Rólam volt szó, az én megbüntetésemről — elég súlyos megtorlás várt rám —, tehát felálltam az asztaltól, nem akartam a magam ügyében tanúja lenni az én sorsomról döntő heves vitának. A lényeg az, hogy a megtorlás elmaradt. Más alkalommal, egy fiatal író első novellájának közlése miatt tört ki, ezúttal is megtorlás fenyegetett engem (a szerkesztőt) is, meg a fiatal szerzőt is. A megtorlást itt már ő sem hárihatta el, de vadul kitért: „A kutyaúrstenit, pont úgy érzem magam, mint amikor a tanítóképzőből ki akartak zárni, mert kommunista voltam.”

Ezekre a „kitérésekre” majd még visszatérek, de most tartsunk ott, hogy az imént az irodalmi élet 56 utáni konszolidációjáról volt szó. Eltűnődve hallgattam az írószövetség legutóbbi közgyűlésén némely felszólalást, irodalmi szerkesztők emlegették önmaguk érdemeit, mondván: ezeknek az érdemeknek tudható be, hogy az 56-os tragédia után a börtönből kijött írók, köztük nagy írók, újra megtalálták helyüket az irodalmi életben. Tűnődésem oka: vajon ki volt akkoriban az írószövetség elnöke? Akinek mégiscsak a legfőbb, mondhatnám kulcsszerepe volt az emlegetett konszolidációban. Bizony Darvas. Persze, az idők torlódnak, könnyen felejtjük — mások érdemeit. A magunkéit nem. Azon is érdemes lenne eltűnődni, amit szintén a közgyűlésen sokan követeltek: legyen az írószövetségnek az irodalompolitikában is, a társadalmi életben is tekintélye. Legyen bizony, szerintem is ez lenne legkívánatosabb, mondhatnám normális állapot. Kétségkívül azért fogalmazódott meg ez a követelés, mert ez a tekintély manapság hiányzik. De — Darvasra visszatérve — volt-e az ő „idejében”? Volt bizony. Hogy csak azt említsem: elég gyakori vendége volt a szövetség választmányi ülésének Kádár János, órákig tartó élénk eszemecseré bizonyította, mennyire komolyan vette ő maga is, amit egy ízben mondott: „A párt Központi Bizottsága az írószövetség választmányát az irodalompolitika kérdéseiben partnernek tekinti.” Hát nem elgondolkodtató? Darvas elmenetele után pár évvel az a legfőbb óhaj: legalább a minisztérium tekintse partnernek s nem valami alárendelt osztályának az írószövetséget. A tekintélyapadás szemmel látható és elgondolkodtató.

Visszatérve Darvas már említett dühkitéréseihez: ő maga öníronikusan ugyan „lutheránusnak” mondta önmagát — születésére nézve az is volt —, de hát, mint a példák mutatják, nem volt ő annyira jámbor lélek, hogy ez a vallási jelző ráillenék. Tudott ő kemény is, határozott is lenni, vannak, akik épp emiatt fanyalognak s húzzák el a szájukat, ha a neve szóba kerül. Persze, mindannyiunk megítélése megítélés dolga: ki-ki a maga tapasztalatai alapján ítéli meg őt is. Én is, természetesen. Elég közel kerültem hozzá ama első találkozás óta, közelről megismerhettem, így hát a magam ítélete alapján azt mondom: bizony jó lenne, ha köztünk lenne. Egész irodalmi életünk, s talán egész kultúrpolitikánk érzi a hiányát. S kora szerint valóban köztünk is lehetne: most lenne hetvenéves. 1912. február 10-én született.